

О‘ЗБЕК ТИЛИ ИМЛОСИНИ О‘ҚИТИШДА АН‘АНАВИЙ ВА ИННОВАТСИОН МЕТОДЛАРНИ ИНТЕГРАТСИЯЛАШ

Po‘latova Nasiba Sobirovna

*Ishtihon tumani Maktabgacha va maktab
ta‘limi bo‘limiga qarashli 37-umumiy o‘rta
ta‘lim maktabi boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi*

Kalit so‘zlar: O‘zbek tili imlosi, interfaol metodlar, integratsiyalash, kommunikativ kompetensiya, metodik qo‘llanmalar.

Annotatsiya: O‘zbek tili imlosini o‘qitishda an‘anaviy va innovatsion metodlarni integratsiyalash haqida to‘talib o‘tildi.

Bugungi shiddatli davr har bir insondan bolalik chog‘idan boshlab qunt bilan o‘qish, ilm va hunar o‘rganishni talab etmoqda. Ana shu talab asosida mamlakatimizda o‘ziga xos ta‘lim tizimi yaratildi: “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” qabul qilindi. Ularda ta‘limning boshqa sohalari qatori ona tili ta‘limiga ham alohida o‘rin ajratilgan.

Bugungi kunda o‘quvchilarning zamonaviy texnologiyalarga bo‘lgan qiziqishi juda ham yuqori. Shunday ekan, o‘qituvchilar ham ularni o‘qitishda aynan zamonaviy texnologiyalarga murojaat qilishi zarur. Ammo shuni unutmaslik kerakki, faqatgina ijtimoiy tarmoqlarga tayanib dars o‘taverish ham o‘quvchilarni dangasalikka olib kelishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchilar an‘anaviy hamda innovatsion metodlardan foydalangan holda dars o‘tishsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi. An‘anaviy metodlarga innovatsion yangiliklar kiritib uni o‘quvchilarga tatbiq etish, ularni mavzuni yanada mukammal tushunishlariga yordam berish har bir o‘qituvchining vazifasi. Shunday ekan, ushbu o‘qituvchi o‘z ko‘zlagan maqsadiga erishish uchun avvalo an‘anaviy metod va innovatsion metodlar haqida mukammal bilishi va uni yaxlit o‘rganib chiqishi lozim. Shundan so‘ng esa bu ikkala metodni integratsiyalagan holda o‘tishi lozim. Integratsiya nima? Integratsiya bu – ikki xil ma‘lumot yoki fan doirasida ikki xil fan yoki metodni bo‘g‘lagan holda dars o‘tishga aytiladi. Integratsiyadan shu vaqtga qadar aynan O‘zbekistonda ko‘p foydalanilmagan. Ammo bir necha yildan buyon O‘zbekistonimiz ham rivojlangan davlatlar qatorida ta‘lim tizimimizga qattiq e‘tibor berib, fanlarni o‘zaro bog‘lab integratsiyadan unumli foydalanib kelmoqda. So‘zimiz isboti tariqasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun yangi chiqqan “Ona tili va o‘qish savodligi” darsligini misol keltirishimiz mumkin. Ushbu darslikda ikkita fanning integratsiyalashgan shakli berilgan. Bu esa o‘quvchining fanni yaxshiroq o‘zlashtirishi uchun juda qulay hisoblanadi. An‘anaviy metodlarga misol qilib: breynrayting, aqliy hujum, baliq ovi, klaster, blits-so‘rov,

bumerang, keys-stadi, germenektiv suhbat kabilar. Ushbu metodlarni avvalo yaxshilab o'rganib keyin bularni innovatsion metodlarga uyg'unlashtirish darsimizni yanada yuqori sifatli o'zlashtirilishini ta'minlab beradi. Innovatsion metodlarga esa quyidagilarni misol qilib keltirishimiz mumkin:

Innovatsiya (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilikdir. A.I. Prigojin innovatsiya deganda muayyan ijtimoiy birlikka - tashkilot, aholi, jamiyat, guruhga yangi, nisbatan turg'un unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi. Bu innovator faoliyatidir.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol metodlardan to'liq foydalaniladi.

Ushbu metodlardan foylanishdan oldin uni o'quvchilarning yoshiga, o'qish saviyasiga va albatta maktab tartib qoidalariga to'g'ri keladimi yo'qmi o'rganib chiqish lozim. Shundan so'ng bu metodlardan zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda ishlashimiz mumkin. Bu albatta o'qituvchi uchun ham o'quvchi uchun ham ijobiy faoliyat bo'lib xizmat qiladi.

Ona tili o'quvchini mustaqil fikrlashga, mulohazalarni og'zaki va yozma ravishda to'liq bayon qilishga o'rgatadi. O'quvchining savodxonlik darajasini, uning ijtimoiy hayotda tutgan o'rni ona tilidan hosil qilingan bilim va malakalari asosiga quriladi.

Ma'lumki, har bir milliy til o'zida moddiy olamni aynan, adyektiv aks ettirishdan tashqari ruhiy olamni, qayg'u-alamlari-yu shodliklarini ham o'rinda tugal ifodalaydi. Insonda har bir narsaga nisbatan o'z munosabatini bildirish imkoniyati bor va bu imkoniyat har gal tilning muayyan shakllari orqali yuzaga chiqariladi.

Tilning o'ziga xos nafosatini o'quvchilarga yetkazish, his qildirish, sezish va undan oqilona foydalanish maqsadida hozirda ona tili ta'limida an'anaviy usullardan tashqari zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanilmoqda. Keyingi yillarda *breyndrayting*, *breynstorming*, *aqliy hujum*, *bumerang*, *blits-so'rov*, *klaster*, *keys-stadi*, *germenektiv suhbat* kabi turli tuman metodlar paydo bo'ldi. Shunday usullardan biri kakografiyadir.

Kakografiya so'zi lotincha *kakos* – *yomon*, *xunuk*, *yoqimsiz* va *graphos* – *yozmoq* so'laridan olingan bo'lib, muayyan maqsadni ko'zlab xatoliklarga yo'l qo'yilgan matnni tuzatirish orqali o'quvchilarga imloni o'rgatish usuli sanaladi. Bu usulning pedagogik va didaktik jihatlari hali ochib berilmagan. Rus tilida *какофонический*, *какофония* degan so'zlar mavjud bo'lib, ularga lug'atlarda *quloqqa yoqmaydigan*, *yoqimsiz*, *nosoz*, *g'aliz*; *uyg'unlashmagan*, *yoqimsiz tovushlar yig'indisi* degan izohlar beriladiki, bu so'z semantikasiga salbiy baho yuklaydi. Shunga ko'ra, kakografiya usulida yozuv bilan bog'liq g'alizlik, yoqimsizlik yashirinib yotganga o'xshaydi, ammo orfografik nuqtayi nazardan qaralganda u bilan bog'liq didaktik hamda pedagogik jihatlarni ochib berish masalaga oydinlik kiritishi mumkin.

Kakografiya interfaol usullardan biri sifatida o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, narsalarni bir-birlari bilan solishtirishga, izlanishga, masalaning yechimini topishga, eng muhimi ona tili darslarida olingan bilim va malakalariga asoslanib, muayyan mavzular bo‘yicha zaruriy xulosalar chiqarishga yordam beradi. O‘quvchilardagi loqaydlik, beparvolikni yo‘qotib, dadillikka, ijodkorlikka chorlaydi, mutelik, tobelik, nofaollik kabi salbiy xususiyatlarga barham beradi.

Ayniqsa, fonetika, grafika, orfografiya, leksika va morfologiya bo‘limlari bilan bog‘liq amaliy darslarni o‘tishda kakografiya usuli yaxshi samara beradi. Masalan, o‘quvchilarga unli va undosh tovushlar bo‘yicha yetarlicha ma’lumotlar berilgach, “Mustahkamlash darslari” yoki “Takrorlash darslari”da turli topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda asosiy e’tibor so‘zlarning aytilishi va yozilishi o‘rtasidagi farqqa qaratiladi.

Tajribadan ma’lumki, o‘quvchilarning aksariyati ona tili darslarida imlo qoidalarini puxta o‘zlashtirmaydilar. So‘zlarni qanday aytilsa, shunday yozishga odatlanib qoladilar. Shuningdek, o‘quvchilarning nutqidagi dialektal xatoliklar ularning savodxonligiga soya solidi. Bu esa bora-bora ulardagi savodxonlik darajasining qotib qolishiga, so‘zlarning muntazam ravishda xato yozilishiga sabab bo‘ladi.

Masalan, o‘quvchilarning og‘zaki nutqida *baho, bahor, bilan, yulduz, teatr, savol, orden, obod, marvarid, shanba, mas’ul, daryo* kabi so‘zlarni *boho, bohor, blan, yulduz, tiatr, sovol, ordin, obot, marvarit, shamba, ma’sul, dayra* tarzida talaffuz qilish va shu asosda xato yozish amaliyotda uchraydi. Bu narsa ularning unli va undosh harflar imlosi bo‘yicha ona tili darslarida yetarlicha bilim va malakaga ega bo‘lganliklarini ko‘rsatadi. Bu kabi xatoliklarning oldini olish maqsadida “O‘zbek tilining imlo qoidalari”dagi “Ayrim unli va undoshlar imlosi” yuzasidan tegishli nazariy ma’lumotlar mavzular o‘tilgach, quyidagicha topshiriq beriladi:

So‘zlarni o‘qing, xato yozilgan o‘rinlarni topib, o‘zbek tilning imlo qoidalariga mos ravishda ularni to‘g‘rilang va daftaringizga ko‘chirib yozing.

Bugalter, hayol, xayoy, xolol, momila, xuqiq, rektir, kanferensiya, kamyuter, maylis va hokazo.

To‘g‘ri yozilishi: *buxgalter, xayol, hayo, halol, muomala, halol, huquq, rektor, konferensiya, kompyuter, majlis.*

Kakografik yo‘nalishdagi bunday topshiriqlarni bajarish bilan quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- O‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi aloqa mustahkamlanadi;
- O‘quvchilar ona tilidan olingan bilim va malakalarni xotirlashga, esga olishga harakat qiladi;
- Materiallarni bir-biriga solishtiradi, taqqoslaydi;

□ Xulosalar chiqaradi, orfografik bilimlarni mustahkamlaydi.

Ayniqsa, ogʻzaki nutqda $h - x$, $b - p$, $d - t$, $z - s$ kabi birining oʻrniga ikkinchisi koʻp qoʻllaniladigan undosh tovushlarning imlosini oʻrgatishda kakografiya usuli yaxshi samara beradi. Bunda xato yozilgan soʻzlarni oʻquvchilarga slaydlar orqali koʻrsatish, sinf taxtasiga ataylab xato yozish, soʻzlari xato yozilgan tarqatma materiallarni qoʻllash kabi vositalardan foydalanish unumli. Masalan:

Xato yozilgan soʻzlarni aniqlab, ularni imlo qoidalariga mos ravishda toʻgʻrilang va daftaringizga koʻchirib yozing.

Orombahsh, zahira, hoxish, xol-ahvol, hiyonat, ihlos, xar hil, xamma, Xindiston, hatti-xarakat, hayol

Toʻgʻri yozilishi: *orombaxsh, zaxira, xohish, hol-ahvol, xiyonat, ixlos, har xil, hamma, Hindiston, xatti-harakat, xayol.*

Kakografiya usuli leksikologiya bilan bogʻliq mavzularni oʻtishda ham qoʻl keladi. Matn ichida bir tovush bilan farqlanuvchi *dars-darz, bob-bop, mart-mard, qasr-kasr, qaram-karam, halok-halak, kaft-kift, asl-asil, asr-asir, oxir-axir-oxur, chogʻ-choq-choh* singari paronim soʻzlarni xato yozib, oʻquvchilardan ularni toʻgʻrilab yozishni soʻrash ulardagi bilimlarni mustahkamlashga olib keladi.

Xato yozilgan paronim soʻzlarni toping, ularni imlo qoidalariga mos ravishda toʻgʻrilab, daftaringizga koʻchiring.

Birovga choq qazisang, oʻzing tushasan. Mart bir oʻladi, nomart – ming. Qarz ikki qoʻldan chiqadi. Onangni kiftingda koʻtarsang, singlingni kaftingda koʻtar.

*Dunyoga boq, qaddi sendek kim bor yana,
Dovrugʻi ham dardi sendek kim bor yana,
Xalq boʻlishga haddi sendek kim bor yana,
Moziyni yot etay desang – xalq boʻl, elim!*

Gaplardagi *choh, mard, momard, qars, kaft, kift, yod* soʻzlari notoʻgʻri yozilgan. Buni faqat oʻylash, fikrlash, leksikologiya boʻyicha oʻtilganlarni eslash, xotirlash va zaruriy xulosalar chiqarish orqaligina topish mumkin. Bu esa oʻquvchilarning xotirasini mustahkamlashga yordam beradi, ulardagi mustaqil ishlash koʻnikmalarini rivojlantiradi.

Umuman olganda, biz – yoshlar vatanimiz Oʻzbekistonning qanotlarimiz. Bugun bizning oldimizda ona tilini oʻrganish borasida yagona toʻgʻri yoʻl turibdi. Bizdan millatimizning bebaho boyligi, xalqimiz tafakkurining tengsiz javohiroti sanalgan oʻzbek tilini mukammal oʻrganishimiz, ogʻzaki va yozma savodxonligimiz yuksak boʻlishi talab etilmoqda. Yuqoridagilarni amalga oshirish uchun bizga kakografiya usuli kutilgan samarani berishi mumkin. Zero, davr oʻqituvchidan ham, oʻquvchidan ham izlanishni, yangiliklarni oʻzlashtirishni talab etmoqda.

Shuning uchun ham har bir o'qituvchi o'quvchilarni qiziqtirish maqsadida har xil usullardan foydalangani ma'qul deb hisoblayman.

Darsda foydalanish uchun ko'plab metodlarni misol keltirishimiz mumkin. Masalan: venn diagrammasi, g'oyaviy charxpalak, uchta noto'g'ri bitta to'g'ri, baliq skeleti kabi. Bular asosan an'anaviy metodlar hisoblanib ularni texnologik ya'ni hozirgi zamonaviy texnologiyalarga bog'lab o'tsak darsimiz yanada qiziqarliroq bo'ladi. Masalan G'OYAVIY CHARXPALAK metodini olaylik,

G'oyaviy charxpalak

Ta'rif

1. Kichik guruhning (4-5 kishidan iborat) har bir ishtirokchisiga toza oq varaq beriladi va bir xil savol beriladi (zarur bo'lganda o'qituvchi guruhning har bir ishtirokchisi uchun turli savollarni tayyorlashi va taklif qilishi mumkin). Barcha ishtirokchilar og'zaki fikr almashmasdan, o'zlarining varaqlarida savollarga bo'lgan javoblarning o'z-o'zidan aqlga kelib qoladigan ifodalarini yozadilar.

2. Ifodalar yozilgan varaqlar vaqt tanqisligi sababli soat millarining harakatlanishi bo'yicha kichik guruhdagi qo'shnilarga uzatiladi. Bunday varaqni olgandan so'ng har bir ishtirokchi varaqda mavjud yozuvlarni takrorlamasdan, yangi yozuv kiritishi lozim. Har bir ishtirokchining varagi yana o'ziga qaytib kelgandan so'ng ish yakunlanadi. Ushbu bosqichda yozuvlar tahlil qilinmaydi, baholanmaydi va tanlab olinmaydi (ushbu uslubiyatning «aqliy hujum» bilan ayrim o'xshashligi ana shunda namoyon bo'ladi).

3. Kichik guruhlarda ishtirokchilar tomonidan ifodalangan javoblar va takliflarning muhokamasi o'tkazilib, ularning eng muhimlari va dolzarblari yakuniy ro'yxatga kiritiladi.

4. Kichik guruhlar ishlanmalarining natijalari bilan almashish. Barcha kichik guruhlar navbatma-navbat yakuniy ro'yxatdan o'z ifodalarini taklif etadilar. Agar bu ifoda yuzasidan boshqa guruhlar e'tiroz bildirmasalar u oxirgi ro'yxatga kiritiladi.

Foydalanish doiralari

Tabiiy va aniq fanlarni o'qitishda, topshiriqlar ma'lum o'quv mavzusiga va ma'lum yoshdagi o'quvchilar guruhiga moslashtirilgandan keyin.

Afzalliklari

Taklif etilgan masalalarni izchil muhokama qilishni tashkil etish, so'ng jamoa bo'lib qarorni qabul qilish; bilimlarni dolzarblashtirish va mavjud tajribani aniqlash.

Qiyinchiliklari

Agar ishtirokchilardan biri ushbu mavzu bo'yicha yaxshi tayyorlanmagan bo'lsa, u butun jarayonni to'xtatib qolishi mumkin. Mazkur vaziyatda o'quvchiga muhokama etilayotgan masalalar bo'yicha darslikdan yoki boshqa adabiyotdan

foydalanishga ruxsat berish mumkin, lekin bu uning bahosiga albatta ta'sir ko'rsatishi to'g'risida ogohlantirib qo'yish kerak.

Bu metodni o'zbek tili imlosini o'rgatishda quyidagicha talqin qilish mumkin. Masalan, o'qituvchi boshlash uchun har bir varoqqa bittadan xato yozilgan so'zlarni yozib o'quvchilarga tarqatadi. Shundan so'ng o'quvchilar birin- ketin ushbu varoqdagi xato so'zni topib o'rniga o'zlari biror so'zni imloviy jihatdan xato qilib yozib keyingi o'quvchiga berishadi. Keyingi o'quvchi esa sherigi bergan ma'lumotdan xatoni topib o'rniga o'zi biror so'zni xato qilib yozib beradi. Va o'yin shu tariqa davom etadi. O'zi boshlagan varoq o'ziga qaytib kelgach o'yin nihoyasiga yetadi va o'qituvchi o'quvchilarning o'rinlariga qarab ularning xatolarni qay darajada to'g'ri topa olganliklarini aytib o'zlari bilan birgalikda muhokama qilishadi.

Xulosa

Ona tili o'quvchini mustaqil fikrlashga, mulohazalarni og'zaki va yozma ravishda to'liq bayon qilishga o'rgatadi. O'quvchining savodxonlik darajasini, uning ijtimoiy hayotda tutgan o'rnini ona tilidan hosil qilingan bilim va malakalari asosiga quriladi.

Ma'lumki, har bir milliy til o'zida moddiy olamni aynan, adyektivat aks ettirishdan tashqari ruhiy olamni, qayg'u-alamlari-yu shodliklarini ham o'rinda tugal ifodalaydi. Insonda har bir narsaga nisbatan o'z munosabatini bildirish imkoniyati bor va bu imkoniyat har gal tilning muayyan shakllari orqali yuzaga chiqariladi.

Tilning o'ziga xos nafosatini o'quvchilarga yetkazish, his qildirish, sezish va undan oqilona foydalanish maqsadida hozirda ona tili ta'limida an'anaviy usullardan tashqari zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIOYOTLAR:

1. Vazirlar Mahkamasining 2017 - yil 6 - apreldagi 187 - sonli qarori. „ Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti ” to'g'risida.
2. „Umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standarti” 2017y, O'zb.Resp. qonun hujjatlari to'plami, 14-son, 280 modda
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка [текст]: в 4-х т. Т. 2, / В.И. Даль; под ред. М.И. Бодуэна де Куртене. – М.: Цитадель, 1998. – С. 1024. Qosimov Sh.U. Kasb-hunar kollejlarda amaliy kasbiy ta'limni tashkil etishning metodik asoslarini takomillashtirish / Ped.fan.fal.dok. ... dis. – T., O'MKHTTKMOQTI, 2018. – B. 176.